

kegyetlensége – a sajátos katarzisznak megfelelően – az ember nevelésének alapjait veszi célba. A humanizálásnak egy bölcsebb, célravezetőbb formáját sürgetve. A szellemi rövidlátás, a rossz önzés, az előbb-utóbb önmaga csapdájába eső manipuláció ellenében. Ennek köszönhetően tartozhat az *Indiánregény* a mai magyar próza kiemelkedő teljesítményei közé. (*Forum*, 1992.)

Öszvérek társadalma

HERCEG JÁNOS: GOGOLAND

Herceg János évekig kiadhatatlan regénye a főleg politikusok által mindvégig erőltetett szocialista világrendszer művészi kritikájaként íródott. A mi társadalmunk csak megrendelésre készült képeket fogadott el, vagy pedig olyanokat, amelyekben nem volt felismerhető: mit, illetve kit tükröz a kép. Íróknak e műve mindazonáltal nem azért bizonyult megjelenésre alkalmatlannak, mert elsődlegesen a mi valóságunk fonákságait vette célba, hanem azért, mert víziójában a mi szocializmusunkat is egy kalap alá vette a közép-kelet-európai ideológiai nyomorúságokkal. Amiatt tehát, mivel nem disztingvál, nem érezve lényegesen többnek a mi eredményeinket más országoknak nyíltabban sztálinista törekvéseinél.

A *Gogoland* c. regényt negatív utópiának kell tartanunk. Az író az élettapasztalának sommázatát adja benne, annak következményeként, hogy saját maga is, egészen az indulásától kezdve, valamiképpen mindvégig elkötelezettje volt a szocializmusnak. Így aztán e mű – a sok évvel ezelőtt született *Ég és föld* folytatásaként – önkarikatúra is. Egy, a legmagasabb rendű eszményeket mindig tisztelő ember a maga sajátos nyelvével újra elmondja: legfeljebb a képzeletben ideálisak az ideálok, a valóság mindig az ellentételükkel, még hozzá leginkább egészen váratlanul terheli az embert. Nem valóságosan megtörtént eseményeket összefűzve, átalakítva teremti meg formáját, nem azt beszéli el, ami vele megtörtént. Ehelyett deduktívan jár el, s szatirikus indulatának megfelelően talál ki egy országot a Kárpát-medencében, ahol a hajdani parasztvilág életformáját dicsőítik, a polgárok különféle európai nemzeteknél honos neveket viselnek, német című újságot olvasnak, miközben VIII. Dimitru uralkodik, s az erőszak a váratlan le tartóztatásokon túl abban is megnyilvánul, hogy a juhokat kalodába zárva igyekeznek fokozottabb gyapjútermelésre serkenteni.

Ennyiből is kitűnik: az abszurd elemeiben bővelkedik a *Gogoland* c. regény, és sajátos humora is innen ered. Az olvasó egy tótágast álló világban szédeleg, s legfeljebb úgy akklimatizálódhat, hogy logikus gondolkodását felfüggesztve várja az újabbnál újabb képtelenségeket. Ami ezek között a valóságnak viszonylag közvetlenül megfelelőnek, tehát már ismertnek tekinthető, az az uralkodó ideológiának az erkölcsön és a testen elkövetett erőszaktevése. Vagyis az, ami a többi között Orwellt is ihlette az 1984 c. regényének írásakor. Hogy Herceg regényének olvasásakor nem csüggeszt el benünket a déja vu érzése, az azért van, mert egyrészt az említett deduktívítás ellenére is személyes vallomásnak érezzük a művet, másrészt pedig maga a történet is érdekfeszítő.

Herceg ott kezdi a cselekményt, ahol Voltaire hőse befejezi. Míg ugyanis Candide a nagyvilág durva ellentmondásai elől menekülve ígéretesen húzódhat meg a vidéki élet idilljében, addig Gérard igazi viszontagságai éppen akkor kezdődnek, amikor családot alapítva megtelepedik Gogolandben, és kiszagdaként kezd tevékenykedni. Tudniillik, a volt bohóc tudományára a politikusok igényt tartanak, s mivel a manipuláció rendszerében Gérard a tetteivel csak ímmel-ámmal, szellemileg viszont egyáltalán nem tud beilleszkedni, ezért letartóztatják, elítélik, s csak a szintén megmagyarázhatatlan uralkodói kegyelemnek köszönhetően számúzik. Ez annál kellemetlenebb számára, mert – jóllehet, neki már nem voltak illúziói – olyan társadalomban akart meghonosodni, amely természetének, eszményeinek és életkorának leginkább megfelelt.

A forradalmi eszményeket hirdető, de lényegében parasztgyilkos társadalom torzképe, ha nem ilyen nagy intenzitással is, már az *Iketánia* c. Herceg-regényben is alkotói célként jutott kifejezésre. A *Gogoland*ben a cím is informatívabb. Ha ugyanis felbontjuk, akkor a nagy orosz szatirikus nevét kapjuk, s egy angol kötőszót, amely megfelel a mű sajátos nemzetköziségének. De az író nem elégszik meg ennyivel. A regényből ugyanis kiderül, hogy a cím a „gogók” országának nevéként is felfogható. S ez így azért érdekes, mert a „gogo” kifejezés egy öszvért, Gerard volt tulajdonát, cirkuszi kellékét jelöli. Nem alaptalanul, minthogy a g és az o hang apja és anyja nevének a kezdőbetűiből állt össze, és a nyomaték kedvéért duplázódott meg. S ha ehhez még hozzátesszük a bohócnak a tézisé, amely szerint a pannón ember tulajdonságai lényegében megegyeznek az öszvérével, akkor nem csupán a különös nemzetnév válik érthetővé, hanem az író szatirikus indulata is.

A gogo kifejezéssel való játék tehát az író elcsüggesztő világszemléletének a bohózati formája, magának a lényegnek a kifejezése. A valóságnak a lemerítése az eszmény mérlegén. Így aztán a szocializmus torzszülött társadalmain túl az emberre mint olyanra is vonatkozik a megsemmisítő kritika. Figyeljük csak Gérard értelmezését! „...mindenki gogo... aki más lesz, mint aminek az anyja szánta. Vagy a sors, a gondviselés, ahogy az első szavakkal és a dajkaénekekkel elbocsátotta, mondván: Menj, fiam, ki az életbe, a világba, és legyél ember! És az ember megy, megy, s egyszerre, mit tesz Isten, azon veszi észre magát, hogy már nem az, aki volt.” Herceg János erkölcsi okoktól indítatva, nem pedig támadó, másmilyen pártpolitika felé húzva alkotta meg szatirikus regényét. Hogy mondanivalójával, az elfajzás, az elkorcsosodás túlhangsúlyozásával a szocializmus elé tart görbe tükröt, az abból ered, hogy ebben a rendszerben adatott hinnie, de főleg csalódnia. A regény megszületésében még az a csöppnyi remény játszott szerepet, hogy az írónak kötelessége válaszolnia kora ordító kihívásaira, s hogy javító szándékú szavának lesz valamilyen visszhangja.

Herceg Jánost ugyan nagy indulat befolyásolta írás közben, a *Gogoland* – a részben már említett okok miatt – több a történelem egy szakaszának értelmiségi bírálatánál. Még akkor is, ha a nyolcvanas évek közepén, a nagy tekintélyű író megrázó erejű közvetett vallomásaként összetettebben, hasznosabban befolyásolhatta volna a jugoszláviai magyar értelmiséget. Némi kritikusi cinizmussal akár expresszionista töltésűnek is minősíthetjük Gérard főnévi igeneveket is sorakoztató hevületét, amikor naiv feleségét a következőképpen oktatja: „Még mindig nem érted, hogy ez hozzátartozik a gogoizmushoz? Alakoskodni, hazudni, dicsérni, amit szidni kéne, ez itt a lényeg! S aki vinni akarja valamire, megtanulja a talpnyalást. A szemérmetlenebbek, akik még többre akarják vinni, a talpnál feljebb merészkednek. Beláthatod, hogy kénytelen voltam alkalmazkodni a stílusukhoz!” Az a körülmény is viszonylag közvetlenül utal a mi

korábbi társadalmunk rákfenéjére, hogy az uralkodó származásáról legendák keringenek. Az emberek nincsenek vele tisztában: vajon nem a forradalom kompromittálása végett ültették-e a nyakukba.

Amit eddig idéztem, s amit még kiemelhetnék, nem elvarratlan szálai tehát a regénynek, hanem szerves tartozékai a műgésznek. Hogy Herceg csak közvetve akart társadalomkritikát gyakorolni, azt a Gérard körüli, viszonylag árnyaltan megmintázott szereplők tanúsíthatják. Közöttük Zorkovsky talán a legsajátosabb. Azt a hivatalnoktípust testesíti meg, amelynek erkölcsét teljesen képlékennyé formálta a totális diktatúra. Ő a szent besúgó, ti. nem is titkolja a hatóságnál vállalt alantas szolgálatát. A kor jellemzőnek tartott besúgóalakjától szentimentalizmusában és hitében különbözik. Igaz, feltehetően csak a főhőssel szemben egészen őszinte. Ám önfeláldozása a mi társadalmunkban inkább az évtizedekkel ezelőtti idő emberi, illetve embertelen helyzetét idézi. A másik furcsa figura Arisztid gróf, aki meggyőződéses maoistaként egy cigány felügyelete mellett a sintéri teendőket végzi.

Nyilvánvaló tehát, hogy a *Gogoland*ben feltűnően sok a groteszk elem. A burleszk ugyanis nem bontakozhat ki szabadon, mert a félelem, a szörnyűség hangulatában születik. A világmonstrum kihívására csak a sátáni mosoly lehet méltó válasz, az írónak az indulására emlékeztetve, amikor novelláinak csavargói élték egybe a földgolyó nyomorúságait. Ma már azonban nem csupán az író bölcs, hanem a hőse is. Gérard ugyanis a kalandoktól menekülve kerül kalandos helyzetekbe, s beérné az okos kompromisszummal. Erre azonban nincs lehetőség az emberi természet eddigi legrosszabb megnyilvánulásában, az ideológiai totalitarizmusban. Bizonyos emberi minimumhoz ragaszkodva még megalkudni sem lehet az ilyen eszeveszett társadalomban – ez a tanulsága Herceg János újabbkori kelet-közép-európai motívumokban bővelkedő regényének, amelyről a borítón azt olvashatjuk: „idősebb, mint valaha”. Valójában csak akkor egészen pontos ez az állítás, ha megfelelkezünk arról a tényről, hogy értelmiségünk már legalább egy évtizeddel ezelőtt egyre inkább tisztában volt válságunknak az adott keretek közötti megoldhatatlanságával, még ha a végkifejlet képzeletet fölülmúló szörnyűségét nem is láthatta előre.

Vagyis Herceg János műve elsősorban a volt öngazgatás, s általában a kelet-európai kincstári optimizmus látszatainak, a fokozatos humanizálódás mímelésének korában volt időszerű. Hogy ma is jelentős, azt sajátos alkotói többletének, mélységének köszönheti. Mindazonáltal a mi napjaink vitriolosabb, halálszagúbb szatírák írására ihlethetik azokat, akik biológiai létének veszélyeztetettsége már nem lehetőség, hanem valóság. Akik már annak az elvesztésétől sem igen félnek, ami állítólag a legfontosabb, s aminek meghosszabbításáért az orvosok is mindent megtesznek. (*Forum*, 1992.)

Vajda Gábor